

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله

برای دریافت درجه دکتری در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان

تجلی صفات الهی و شیطانی انسان در شعر سنت‌گرای معاصر

استادان راهنما

دکتر خلیل حدیدی

دکتر محمد مهدی پور

استاد مشاور

دکتر نورالدین مقصودی

پژوهشگر

محمد باقر بهادری

دی ۹۰

نام خانوادگی دانشجو : بهادری	نام : محمد باقر
عنوان پایان نامه : تجلی صفات الهی و شیطانی انسان در شعر سنت‌گرای معاصر	
استاد (استادان) راهنما : دکتر خلیل حدیدی و دکتر محمد مهدی پور استاد (استادان) مشاور : دکتر نورالدین مقصودی	
مقطع تحصیلی : دکتری	رشته : زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه : ادبیات فارسی و زبان های خارجی	تاریخ فارغ التحصیلی : تبریز
تعداد صفحه : ۵۰۷	
کلید واژه ها: انسان شناسی، خودشناسی، کرامت، روح و روان، خلافت ، خلیفه الهی، فلسفه آفرینش، اوصاف، الهی، شیطانی.	
<p style="text-align: right;">چکیده</p> <p>انسان و صفات زشت و زیبای او در مطاوی شعر شاعران سنت‌گرای معاصر به رغم تفاوت ها و شدت و ضعف‌ها در بسامد و محتوا، بسیار وسیع بازتاب یافته است و هر کدام آنها به فراخور توان علمی و مراتب حکمی و عرفانی خود از منظر آموزه های دینی در تبیین آن صفات اهتمام ورزیده و رجاحت انسان شناسی دینی را در کلامشان تبلور داده اند. اما از آنجایی که تاکنون پژوهش مبسوط در این زمینه به سامان نرسیده و شعر بسیاری از این سخنوران ناشناخته و نکاویده مانده است و به تموج مبانی فکری و اعتقادی آنها در شعرشان پرداخته نشده است، لذا پژوهش مستقل در این خصوص ضروری به نظر رسید؛ از این رو نگارنده برای معرفی برخی از شاعران سنت‌گرا و معناگرای برخوردار از شم عرفانی یا فلسفی معاصر و تبیین نوع نگرش و بینش آنها و تطبیق مضامین تربیتی و تعلیمی کلام آنها و نیز آشنا کردن خوانندگان با این مفاهیم و مطالب، دست به این پژوهش زد.</p> <p>این سطور با این فرضیات رقم خورد که شاعران این پژوهش در نگاه به چیستی و کیستی انسان و انعکاس اوصاف زشت و زیبای او، تحت تأثیر آموزه های دینی قرار گرفته و با الهام از مبانی اسلامی، صفات انسان را به نکوهیده و پسندیده تقسیم کرده و فضیلت و رذیلت او را در اتصاف بدان صفات دیده اند. البته برخی از شاعران حکیم و عارف این نوشتار نظیر علامه هیدجی و حسن زاده آملی، تلاش کرده اند که با معارف و باورها و یافته های اخلاقی، عرفانی و فلسفی کلامشان را پر مغز و نغز کنند و شکل و صورت گفتارشان را بیشتر با جلوه های هنری و</p>	

زیبایی های ادبی نیارایند.

شیوه پژوهش این مختصر کتابخانه ای و به شکل تفسیری و انتقادی و بنیادی است که پس از مطالعه منابع و کتاب های مربوط و گردآوری اطلاعات و نمونه برداری و تلخیص آنها، نقد و بررسی و تنظیم و نگارش لازم برای تحصیل اهداف و انجام کار دنبال شد و در نهایت مجموعه حاضر در پنج فصل «کلیات»، «بررسی و نقد منابع»، «در آمدی بر منابع نظری انسان شناسی دینی و بازتاب آن در شعر سنتگرای معاصر»، «تجلی صفات الهی و شیطانی انسان در شعر سنتگرای معاصر» و «نتیجه گیری» س فراهم آمد و در فرآیند مطالعه و تحقیق این نتایج حاصل و معلوم شد که شاعران این پژوهش، خودشناسی را به عنوان راه وصول به حق می دانند و کار کرد خودشناسی را از هستی شناسی بیشتر می شمارند و انسان خودشناخته و الهی شده را نخبه عالم هستی می خوانند. اینان معتقدند که انسان متشکل از دو بعد (جسم و روح) است و جسم به اقتضای ماهیتش فناپذیر و فاقد کرامت و روح به جهت تجردش نامیراست و همه فضیلت آدمی مترتب بدین بعد است. آنها مقام خلیفه الهی را منحصر در حضرت آدم نمی بینند، بلکه همه انسان ها را لایق رسیدن بدین مقام می دانند و بر این باورند که هر انسانی اگر خود را از رذایل و قبایح تهی و پاک سازد مظهری از اسمای الهی می شود و بدین مقام نایل می گردد.

بدین جهت تنها انسان را صاحب کرامت و برتر از همه خلایق شمرده و دارای آن لیاقت و قابلیت دیده اند که می تواند عروج و جودی و اشتداد روحی پیدا کند. آنها متأثر از تعلیمات و حیانی، صفات الهی آدمی نظیر: سخاوت، تلاش ورزی، خاموشی، جوانمردی، راستگویی، فقیرنوازی و نظایر اینها را رشد دهنده، پاک کننده و به معراج برنده قلمداد می کنند و متصفان بدین صفات را انسان های برتر و متخلق به اخلاق الله و متصف به صفات الله و در یک کلمه خلیفه الله می شمارند و در مقابل از صفات شیطانی همچون پست همتی، ترسویی، تبلی، جهل، ریاکاری، ناامیدی و مانند اینها را فرساینده روح و زداینده محاسن و فضایل، سقوط دهنده و هلاک کننده آدمی نام می برند. آنها برای جذب مخاطب و تفهیم مطلب کوشیده اند که سخن خود را با آرایه های هنری تزیین دهند و دل های مخاطبان را برای غور در موضوع برانگیزانند، هر چند که برخی از آنها به این امر همت نکرده و غنا و محتوای کلامشان را مد نظر قرار داده اند و این باعث شده است که سخن آنها بیشتر شکل نظم به خود بگیرد.

فصل اول: کلیات

- مقدمه
- تعریف و تحدید موضوع
- سوالات اساسی تحقیق
- اهداف تحقیق
- ضرورت و اهمیت تحقیق
- خلا تحقیق
- فرضیات
- روش تحقیق

فصل دوم: بررسی و نقد منابع

فصل سوم: در آمدی بر مبانی نظری انسان شناسی دینی و بازتاب آن در شعر

سنت‌گرای معاصر

- ۱- تجلی شاعرانه ضرورت اهمیت خود شناسی در شعر سنت‌گرای معاصر
- الف- در آمدی بر انسان شناسی در مکاتب فلسفی.....
- ب- خودشناسی از دیدگاه حکما و اندیشمندان اسلامی.....
- ج- اهمیت و ضرورت خودشناسی در شعر استاد حسن زاده آملی.....
- د- روابط انسان شناسی (خودشناسی) با هستی شناسی و خداشناسی.....
- ه- شکوفایی انسان به عنوان جلوه تام باری تعالی در سایه معرفت نفس.....
- و- خودشناسی از دیدگاه حکیم الهی قمشه ای.....

-
- ز- اهمیت و ضرورت خودشناسی در شعر همایی
- ح- تجلی خودشناسی در شعر صهبا
- ۲- بازتاب شاعرانه روح و روان انسان در شعر سنتگرای معاصر
- الف- پیشینه روح پژوهی
- ب- روح در قرآن
- ج- دیدگاه های مختلف درباره روح و روان
- د- انعکاس روح در شعر سنتگرای معاصر
- ه- تجلی روح و روان در شعر حکیم هیدجی
- و- تجلی روح و روان در شعر حکیم الهی قمشه ای
- ز- جلوه روح در شعر پروین
- ح- جلوه روح در شعر امام خمینی
- ط- تجلی روح و روان در شعر علامه حسن زاده آملی
- ظ- تجلی روح و روان در شعر شهریار
- ۳- تجلی شاعرانه خلافت انسان در شعر سنتگرای معاصر
- الف- معنی لغوی خلیفه
- ب- نگاهی کوتاه به چیستی خلافت
- ج- خلافت از دیدگاه عرفا و فلاسفه
- د- خلافت از دیدگاه امام خمینی
- ه- خلافت از دیدگاه حکیم جوادی آملی
- و- تجلی خلافت انسان در شعر حکیم سبزواری
- ز- بازتاب خلافت انسان در شعر دهخدا
- ح- جلوه خلافت انسان در شعر علامه حسن زاده آملی

- ط- انعکاس خلافت انسان در شعر شهریار
- ۴- تجلی شاعرانه کرامت انسان در شعر سنتگرای معاصر
- الف- بازتاب کرامت انسان در شعر حکیم سبزواری
- ب- تجلی کرامت در شعر قمشه ای
- ج- انعکاس کرامت انسان در شعر پروین
- د- بازتاب کرامت انسان در شعر شهریار
- ه- جلوه کرامت انسان در شعر علامه حسن زاده آملی
- ۵- بازتاب فلسفه آفرینش انسان در شعر سنتگرای معاصر
- الف- فلسفه آفرینش از دیدگاه قرآن
- ۱- عبادت
- ۲- امتحان و ابتلا
- ب- فلسفه آفرینش انسان از دیدگاه عارفان
- ج- فلسفه خلقت انسان از دیدگاه فلاسفه اسلامی
- د- تجلی فلسفه آفرینش انسان در شعر حکیم سبزواری
- ه- بازتاب فلسفه آفرینش در شعر الهی قمشه ای
- و- انعکاس فلسفه آفرینش انسان در شعر شهریار
- ز- جلوه فلسفه خلقت انسان در شعر علامه حسن زاده آملی

فصل چهارم: تجلی شاعرانه صفات الهی و شیطانی انسان در شعر سنتگرای معاصر

- ۱- تجلی شاعرانه صفات الهی انسان در شعر سنتگرای معاصر
- آزادگی
- اغتنام وقت

-
- - با ادبی
 - - پرهیزکاری
 - - تلاش ورزی
 - -تواضع
 - - جوانمردی
 - -خاموشی
 - - خدایینی
 - - دانش طلبی
 - - درست اندیشی
 - - دنیاگریزی
 - - راستی
 - - راستگویی
 - - روح پروری
 - - مقام روح
 - - ضرورت روح پروری
 - - فواید روح پروری
 - - راه آرایش روح
 - - عوامل آرایش روح
 - - لزوم پرهیز کردن از آرایش روح
 - - عواقب آرایش روح
 - - سپاسگذاری
 - - ستم ستیزی

-سنخاوت
-شکیبایی
-عاقلی
-عبرت آموزی
-عفت
-فقیر نوازی
-قناعت ورزی
-معذرت خواهی
-محتاطی
-مهربانی
-نیکوکاری
-همتداری

۲- تجلی شاعرانه صفات شیطانی انسان در شعر سنت‌گرای معاصر

-بداندیشی
-بوالهوسی
-پر خوری و پر خوابی
-پست همتی
-پندپذیری
-پیمان شکنی
-ترسویی
-تنبلی
-تن پروری

- - تندخویی
- - جهل
- - حسادت
- - حيله گری
- - خودبینی
- - دنیاپرستی
- - ریاکاری
- - ستمگری
- - سخن چینی
- - طفیلی دیگران بودن
- - عیب جویی
- - غافلی
- - فحاشی
- - گدایی
- - مردم آزاری
- - ناامیدی
- - وقت کشی

فصل پنجم: نتیجه گیری

کتابنامه

چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات

مقدمه

انسان موجودی است که شناخت آن از مبنایی ترین شناخت ها و بحث درباره آن از مهم ترین مباحث است. برای شناخت درست انسان بدون تردید باید هستی را شناخت و برای شناخت درست هستی، جهان بینی الهی و دینی لازم است. انسانی که از دو بعد «جسم و روح» و «صورت و سیرت» تشکیل شده است از چنان پیچیدگی و گوناگونی صفات و شأن و مراتب برخوردار است که تشخیص و تمییز آن به آسانی میسر نیست؛ زیرا از طرفی در نظام داخلی او از نفس ملهمه «و نفس و ماسویها، فالهمها فجورها و تقویها» (شمس ۷/۸) و نفس مستوله «بل سوئت لکم انفسکم امرا» (یوسف ۱۸/۱) و «کذالک سوئت لی نفسی» (طه ۹۶/۶) و نفس اماره «و ما ابریء نفسی انّ النفس لاماره بالسوء» (یوسف ۵۳/۳) و نفس لوامه «و لا اقسام بالنفس اللوامه» (قیامت ۲/۲) و نفس مطمئنه «یا ایتها النفس المطمئنه، ارجعی الی ربک راضیه» (یوسف ۲۷/۲۸) سخن می رود و از طرف دیگر با اشاره به نهان و نهاد انسان، سخن از فطرت الهی او به میان می آید که «فطرت الله التي فطر الناس علیها لا تبدل لخلق الله» (روم ۳۰/۳) نمونه روشن آن است. گاهی از راز مجهز شدن انسان به مجاری ادراکی ویژه صحبت می شود و سرّ تجهیز او به نیروی شنوایی و بینایی، صلاحیت وی برای آزمون الهی دانسته می شود، چنانکه آیه «انا خلقنا الانسان فی نطفه امشاج نبتلیه فجعلناه سمیعاً بصیراً» (انسان ۲/۲) دلالت بر آن دارد و در آیاتی نظیر «و بدا خلق الانسان من طین» (سجده ۷/۷)، «انی خالق بشر من صلصال من حماء مسنون» (حجر ۲۸/۲۸)، «خلق من ماء دافق، یخرج من بین الصلب و الترائب» (طارق ۷/۶) درباره طبیعت انسان در آفرینش، اول از خاک و گل، سپس شکل حماء مسنون و صلصال و سرانجام با پیکری مستوی و کاملاً پرداخته شده سخن گفته می شود. در بیانی درباره انسان و «نفخت فیهِ من روحی» (حجر ۲۹/۲۹) می آید و در بیانی دیگر «ثم انشأناه خلقاً آخر» (مومنون ۱۴/۱۴) در موضعی از کلام الهی به خطاب «و لقد کرّمنا بنی آدم» (اسراء ۷۰/۷۰) مفتخر می شود و از کرامت و فضیلت الهی او بر همه یا بیشتر مخلوقات سخن می رود و در موضعی دیگر با عتاب «اولئک کالانعام بل هم اضل» (اعراف ۱۷۹/۱۷۹) به حسیض ذلت دچار می گردد و از حیوانیت و پستی اش صحبت می شود. زمانی نشان زرین «فتبارک الله احسن الخالقین» (مومنون ۱۴/۱۴)، «لقد خلقنا

الانسان فی احسن تقویم» (تین/۴) و «انی جاعل فی الارض خلیفه» (بقره/۳۰) را بر سینه می زند و دیگر زمان، داغ شیطانیت و دنائت بر پیشانی اش می خورد که «شیاطین الانس» (انعام/۱۱۲) گواه این پلیدی و دنائت است. پس شناخت ابعاد وجودی و صفات مختلف و متضاد این موجود شگفت انگیز، لازم و تشریح نهاد و تبیین نهان او بسیار مهم است. ما در این مقام برآنیم تا به اقتضای مجال، به صفات رحمانی و شیطانی انسان در شعر سنتی معاصر بپردازیم و تجلی شاعرانه صفات زشت و زیبای انسان را در اشعار امام خمینی، علامه طباطبایی، علی اکبر دهخدا، بدیع الزمان فروزانفر، جلال الدین همایی، حکیم هیدجی، علامه حسن زاده آملی، حکیم ملا هادی سبزواری، حکیم جلوه، حکیم محیی الدین الهی قمشه ای، شهریار، پروین و فرخی یزدی که برخی از فرزندگان و فیلسوفان و عارفان برجسته زمان و بعضی از سخنوران و شاعران نامی ایران زمینند، تبیین و تحلیل کنیم. در این پژوهش سعی بر آن است که نظرها و سخنان آنها بررسی و ارزیابی شود تا معلوم گردد که آنها چگونه و از چه منظری به انسان نگریسته اند؟ چگونه و با کدام بیان و زبان صفات زشت و زیبای انسان را در اشعار خود متجلی ساخته اند؟ میزان توفیق آنها در بهره گیری از استعدادهای زیبا شناختی کلام، جهت تبیین دیدگاه انسان شناختی شان تا چه حد بوده است؟

آنها در این مسیر به چه میزان از آیات و روایات و نکته های عرفانی بهره برده اند و اگر بهره برده اند چگونه و چه مهارت های شاعرانه ای را برای زیبا گفتن و تأثیر در خواننده و درخشش کلام خود به کار گرفته و چسان به کلام خود جذابیت و ماندگاری بخشیده اند؟ آیا به انسان شرافت الهی و فضیلت ماورایی قایل شده اند و یا با دید مادی به آن پرداخته اند؟ با کدام فکر فلسفی، کلامی، مذهبی یا علمی و عرفانی به انسان نگاه کرده و از نظرها و اندیشه های انسان شناسی چقدر سود جسته و یا آنها را نقد کرده اند؟ همچنین در مباحث اصلی این جستار مختصات سبکی، ویژگی های محتوایی، فکری و زبانی گویندگان سنتگرای مذکور بسیار مؤجز و گذرا تشریح و بررسی می شود.

گفتنی است که صفات الهی و شیطانی انسان در شعر دانشمندان، حکیمان و ادیبانی که در دوره معاصر به سبک قدما و سنتی شعر گفته اند، متناسب با شأن علمی و فکری و ادبی آنها بررسی و تحلیل نشده است؛ چون

شاعران مذکور از یک طرف از استوانه های علمی، فلسفی، دینی و ادبی محسوب می شوند چنان که برخی فیلسوف و فقیه و اسلام شناس بزرگ این عصر و برخی دیگر در علوم و فنون عرفانی- ادبی و تاریخی، اهل نظر و صاحب اثر به حساب می آیند و از طرفی دیگر نیز از ذوق هنری و قریحه شاعری برخوردار بوده و از خود اشعار گرانسنگی به یادگار گذاشته اند، گذشته از این، تاکنون اندیشه ها، دیدگاه ها و سخنان منظوم آنها چنان که باید بررسی و کنکاش نشده است؛ روی این اصل لازم دیده شد که «صفات الهی و شیطانی انسان» در شعر این دانشمندان و بزرگان به طور همه جانبه و دقیق به بحث گذاشته شود.

کسانی که به انسان پرداخته اند از منظر فلسفه، جامعه شناسی، تاریخ، ادیان و یا از نگاه قرآن و روایات و یا از منظر دیگر مکاتب بشری به انسان نگریسته اند و چون غالب این افراد از فلاسفه، جامعه شناسان و روانشناسان دنیا و یا دانشمندان علوم دینی اند نه شاعر، بنابراین از زبان شعر و شاعری، انسان شناسی را مورد تجزیه و تحلیل قرار نداده اند. از سوی دیگر کسانی که به علوم ادبی و بلاغی می پردازند و اشعار شاعران را تفسیر و تشریح می کنند، بیشتر ویژگی های زبانی، سبک ها، نوآوری ها و مباحث ادبی را دنبال می کنند و به محتوای انسان شناسی آنها توجه نمی کنند؛ بدین جهت جای بحث و بررسی، و نقد و نظر در این موضوع خالی مانده و اشعار این بزرگان در مورد انسان بررسی و ارزشیابی نشده است.

تحقیق بنیادین و عمیق در اطراف موضوع و تبیین تفصیلی آن، پرهیز از پیشداوری و ظن و گمان و خودداری از نگاه صوری و غیر پژوهشی به مساله، رعایت انصاف و عدالت در داوری، سنجش و ارزیابی، توجه به نشر درست و غنای فرهنگ و زبان و ادب فارسی و اهتمام به معرفی آثار ادبی و افکار و اندیشه های حکیمان و دانشمندان سخن سرا، از آغاز تا انجام پژوهش، پیوسته مدنظر نگارنده خواهد بود و نهایت مساعی خود را به کار خواهد بست تا به ایضاح زمینه های فکری و فلسفی اشعار آن بزرگان، نقد و ارزیابی و توزین اختصاصات سبکی و ویژگی های زبانی و محتوایی اشعار آنان، تشخیص و تفکیک نوآوری ها در موضوعات و مضامین شعری آنها، بیان تفاوت ها و تشابهات لفظی و معنوی و شکلی و محتوایی اشعار آنها و نقش تحولات و حوادث اجتماعی و جهان بینی ها و باورها و روحيات و معرفت های آن بزرگان در خلق اشعارشان بپردازد.

- تعریف و تحدید موضوع

انسان و صفات الهی و شیطانی او در شعر سنت‌گرای معاصر با وجود تفاوت در شدت و ضعف بسیار مورد توجه قرار گرفته و هر کدام از شاعران سنت‌گرای معاصر به شیوه خاص خود و از روزنه نسبتاً متفاوت اما در کل همسو و مشابه به انسان و اوصاف او نگریده و این موضوعات را به شیوه‌های هنری و شاعرانه در شعر خود جای و انعکاس داده و به فراخور حال و توان علمی و مراتب حکمی و عرفانی خود به ترسیم سیمای انسان و تبیین خصلت‌های آن کوشیده‌اند. بسته به میزان ورود شاعران سنت‌گرای معاصر در حکمت، فلسفه و عرفان و یا عدم ورود و آشنایی آنها بدین حوزه‌ها، نوع تلقی شاعران مذکور از صفات زشت و زیبای انسان عمیق و یا سطحی شده است.

بررسی منزلت انسان و پرداختن به صفات خوب و بد آدمی روشن می‌کند که ملاک تفاوت انسان و مزیت یکی بر دیگری متوقف بر این صفات است. این است که نگارنده برحسب امکان و در حد توان، شعر شاعران جریان مزبور را به بحث و نقد گذاشته و چگونگی انعکاس آن صفات را در شعر آنها توضیح داده و ترسیم کرده است و نیز تلاش بر این بوده است که به اختصار زبان و بیان و توانایی شاعران، در استفاده از ابزارهای هنری و آرایه‌های ادبی و ظرفیت‌های شاعرانه برای تجلی دل‌انگیز و تبلور اثر گذار صفات محمود و مذموم آدمی شکافته گردد و میزان و کیفیت هنرنمایی و هنرمندی سخنوران در این مسیر کاویده شود.

- سؤالات اساسی تحقیق

- ۱- تلقی شاعران سنت‌گرای معاصر از انسان، از چه مبانی فکری و آبخورهای فرهنگی نشأت می‌گیرد؟
- ۲- شاعران سنت‌گرای معاصر غالباً به کدام جنبه از جنبه‌های وجود آدمی اصالت می‌دهند و شناخت آن را چگونه میسر می‌دانند؟
- ۳- مصادیق صفات الهی و شیطانی از دیدگاه شاعران مذکور کدام است؟
- ۴- برای نوع برداشت شاعران از هر کدام از صفات مذکور، چه وجوه اشتراک و تفاوتی می‌توان قایل شد.

۵- ریشه تفاوت در نوع تلقی شاعران مذکور را در کجا باید جستجو کرد؟

- اهداف تحقیق

- ۱- معرفی شاعران سنتگرا و معناگرای برخوردار از شمّ عرفانی یا فلسفی معاصر و تبیین چهارچوب و ساختار فکری و نظری آنها.
- ۲- تبیین مبانی دینی، عرفانی و فلسفی تأثیر گذار در نوع نگرش شاعران سنتگرای معاصر به انسان و شئون و مراتب انسانی.
- ۳- روشن ساختن زاویه نگاه این دسته از شاعران معاصر به ماهیت انسان و روح و روان آدمی و تلقی آنها از انسان شناسی راستین و سعادت بخش.
- ۴- کشف، استخراج و احیاناً تطبیق مضامین تربیتی و تعلیمی این دسته از شاعران.
- ۵- برخوردار ساختن خوانندگان از مضامین و محتوای انسانی اشعار شعرای انتخاب شده.

- فرضیات

- ۱- شاعران سنتگرای معاصر در نوع نگاه به انسان، تحت تأثیر اندیشه دینی و به موازات آن آرای حکمی، فلسفی و عرفانی بوده اند.
- ۲- شاعران مذکور، صفات انسانی را یا سفید (خوب و زیبا) و یا سیاه (زشت و نازیبا) دیده اند و به صفات بین این دو توجه نکرده و وقعی ننهاده اند.
- ۳- در کلام برخی از این شاعران، غالباً جنبه فکری و محتوایی کلام، جنبه هنری و زیبا شناختی آن راتحت شعاع قرار داده و معنا بر لفظ توفیق یافته و کلام آنها از حیثه شعر دور شده و به ساحت نظم سوق یافته است.

- ضرورت و اهمیت موضوع

اهمیت پرداختن به انسان و صفات گوناگون و متضاد آن در شعر سنت گرای معاصر زمانی بیش از پیش روشن می شود که بدانیم شاخه نوگرای شعر معاصر به اذعان محققان این عرصه از عمق انسانی به دور بوده و غالباً سطحی و مادی از انسان داشته است، حال آنکه نگاه شاخه سنتگرا به انسان نگاهی عمیق و در عین حال معناگراست و این امر ناشی از اندیشه دینی و معنوی و آموزه های وحیانی اغلب شاعران سنتگرا و تأثیر پذیری آنها از نوع نگرش شاعران سنتی به انسان و جایگاه والا و مراتب بالای او در عالم هستی است. این پژوهش روشن می سازد که شعر معاصر تنها در یک دسته مادی گرا و به دور از عمق معنوی و انسانی خلاصه نمی شود که بالاترین تکریم او از انسان، تکریم های او مانپستی خالی از ارزش های الهی است، بلکه دسته دومی نیز وجود دارد که تعداد قابل توجهی از شاعران به آن تعلق دارند؛ این دسته ماهیت انسان را الهی و مزین به نفخه ربانی «و نفخت فیه من روحی» می دانند و برای او اصالت معنوی و ملکوتی و رجاحت «ولقد کرمننا بنی آدم» قایلند، از این رو مبنای قضاوت هایشان در باب صفات و جنبه های خوب و بد آدمی میزان قرابت و تناسب یادوری و عدم تناسب با آن اصل الهی، معنوی و ملکوتی است.

- خلاصه تحقیق

خلاصه پژوهش در موضوع حاضر، برای آشنایان با پژوهش های صورت گرفته در عرصه ادبیات معاصر پوشیده نیست. غور در دریای معارف و حکمت های شعری، کشف و استخراج گوهرهای تربیتی و تعلیمی و رفع تعقیدات و گره های فلسفی و کلمی اشعار عارفان حکیم و حکیمان عارفی همچون امام خمینی، علامه حسن زاده آملی، حکیم الهی قمشه ای، علامه طباطبایی و دیگر بزرگان و مفاخر ادبی و فرهنگی که نامشان پیش از این ذکر گردیده کاری سهل و کم پایه ای نیست که در چند کاوش سطحی و یا محدود به سرانجام رسد و پژوهش ژرف دیگر را نطلبد. اغلب آنها هر کدام بحر موج و خروشان حکمت و معرفتند که رسیدن به کنه و عمق معارف آنها مجموعه های گوناگونی را می طلبد که از عهده این سطور خارج است. گفتنی است که به

دلایلی شعر آن بزرگان در محور انسان شناسی به طور مبسوط و استدلالی و انتقادی مورد توجه و تحقق قرار نگرفته و به عبارت دیگر تاکنون پژوهشی تحت عنوان «تجلی شاعرانه صفات الهی و شیطانی انسان» در شعر آنها انجام نیافته است و می توان گفت که شعر بسیاری از این دانشمندان برای اغلب افراد ناشناخته مانده و حتی در سطح مراکز آموزشی و پژوهشی نیز به بحث گذاشته نشده و تبلور و نمود چندانی نیافته است. گذشته از اینها برخی کسانی که در حوزه های ادبی قلم می زنند و به تحقیق می پردازند، با مبانی فکری و اعتقادی و شیوه و سیرت برخی از این سخنوران ممزوج و مربوط نیستند، بدین جهت در شعر آنها غور و تعمق نکرده و به نقد و نظر دست نزده اند و کسانی هم که اهمی در این خصوص داشته اند تنها برخی از جنبه های آثار پاره ای از این شاعران را کاویده اند. لذا جای خالی این پژوهش مشهود است و جا دارد در حد مناسب و در خور اقتضا و امکان بدان پرداخته شود و زوایا و زیربنای فکری و مختصات زبانی شعر شاعرانی که با موضوع رساله تناسب و تقارن دارند، تحلیل گردد. به این امید که شاید این مختصر زمینه ساز پژوهش های تفصیلی دیگر شود.

- روش تحقیق

روش تحقیق ما به شیوه کتابخانه ای و به شکل تفسیری و انتقادی و بنیادی است. پس از مطالعه کتاب ها و مقاله ها، نظرها و گردآوری اطلاعات، تلخیص و یادداشت برداری آنها صورت می گیرد و یافته ها و اطلاعات گردآوری شده و به دست آمده بررسی و نقد و تنظیم می شود و اهداف منظور دنبال می گردد.

فصل دوم

بررسی و نقد منابع

موضوع رساله حاضر تحت عنوان: «تجلی شاعرانه صفات الهی و شیطانی انسان در شعر سنت گرای معاصر» موضوعی بکر، تازه و بی سابقه است و تاکنون کار پژوهشی مستقلی در این زمینه به انجام نرسیده است؛ بدین جهت کاری که متناسب با موضوع مذکور باشد و به عبارتی پیش زمینه و مدخلی برای پردازش همه جانبه مبحث مزبور و راهنما و هدایتگر پژوهشگر، برای تبیین تفصیلی مطلب باشد، موجود نیست و مجموعه ای در این خصوص طبع و نشر نیافته است. اگرچه پژوهش هایی در برخی جوانب اشعار سخن سرايان مورد نظر انجام یافته و نیز یک پژوهش غیر جامع در مورد انسان در شعر معاصر صورت گرفته که برای تکمیل طرح به شرح زیر عنوان می شود:

۱- انسان در شعر معاصر، محمد مختاری، تهران، انتشارات توس، ۱۳۷۸

در این کتاب شعر نیما، شاملو، اخوان و فروغ فرخزاد تا آغاز انقلاب اسلامی از حیث شیوه طرح مضامین انسانی تحلیل شده و موضوع «درک حضور دیگری» در شعر این شاعران دنبال و بررسی گردیده است. گزینش این چند شاعر بر این اساس و معیار بوده است که شعرشان از بابت مشخصات و مختصات فرهنگ سنتی و گرایش به انسان، به روشن شدن مسایل بیشتر یاری می کرده و در آن زمینه ها تشخیص ویژه ای نیز داشته است. در این کتاب ابتدا، درباره «درک حضور دیگری» سپس «انسان دوستی سنتی» صحبت به میان آمده که فصل اول کتاب را تشکیل داده است. در فصل دوم از نیما سخن گفته و از سخنان وی درباره انسان بحث کرده است. فصل سوم را به شاملو و گفتارهای وی درباره انسان اختصاص داده و سپس در فصل چهارم از اخوان سخن گفته و از سرگذشت و گفتار ایشان در خصوص حالات مختلف و باورهای گوناگونش در طول حیات او، اشعاری را شاهد قرار داده و در نهایت فروغ فرخزاد را در فصل پنجم عنوان کرده و از اشعار او در مورد عشق و تنهایی و غیره سخنی به میان آورده که در واقع نقد اندیشه و فرهنگ است، نه بررسی شعر چند شاعر. به همین سبب نیز مسائل گوناگونی که به مشخصات فرهنگی ما یا گرایش به انسان مربوط می شده است، ذیل شعر آنها و به اقتضای ذهنیت شاعر، توضیح و بررسی شده است. گاه حتی پیش آمده است که بخشی از یک مطلب در بررسی اندیشه شاعری مطرح شده، اما توضیح و تکمیل آن در بررسی شعر و اندیشه شاعری دیگر انجام شده است.

نقد: در این کتاب چنانکه از کلیات آن برمی آید، هرگز به صفات مختلف الهی و شیطانی انسان در شعر شاعران منتخب پرداخت نشده است و محتوا و رسالت کتاب به موضوع رساله و پژوهش پیشنهادی ما هیچ ربطی ندارد و به عبارت دیگر مقوم مبحث و مشوق و گرهگشای پژوهنده نمی تواند باشد.

۲- شرح دفتر دل علامه حسن زاده آملی، صمدی آملی، ج اول و دوم، قم، انتشارات نبوغ، ۱۳۸۰.

این کتاب که در دو جلد نگارش یافته بخشی از اشعار علامه حسن زاده آملی را که به نام «دفتر دل» سروده شده است تفسیر و تشریح کرده و مضامین و مطالب ارزشمند عرفانی و توصیه ها و رهنمودها و آموزه های بلند و درس آموزی را درباره سیر و سلوک و کشف و شهود و تربیت و معرفت نفس در خود جای داده است.

این کتاب بیشتر به مقام و منزلت انسان و نفس ناطقه پرداخته و در تفسیر و تبیین ابیات از آیات و روایات گوناگون و اقوال حکما و فلاسفه و عرفای مختلف و نظرها و سخنان گرهگشای خود علامه نیز به وفور استفاده کرده و برای خواننده بسیار سودمند است.

نقد: این کتاب با همه غنا و محتوای آکنده از معارف و نکته های عرفانی، صفات گوناگون آدمی را نکاویده و مصادیق صفات زشت و زیبا را باز نشمرد و اشعار مربوط بدان صفات را عرضه نکرده است؛ چرا که با رسالت آن کتاب، این مهم نیست. بنابراین آنچه ما در پی کاوش آن هستیم در این کتاب مسطور نیست.

۳- شمع جمع، محسن بینا، تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۳.

قبل از معرفی و نقد و بررسی این کتاب، ذکر این نکته ضروری است که یکی از گویندگان موضوع پژوهش حاضر، امام خمینی است. یعنی صفات الهی و شیطانی انسان در شعر امام نیز جستجو می شود و زبان و بیان و دیدگاه ها و سخنان امام در این باره بحث و بررسی خواهد شد. بدین جهت پژوهش هایی که به لحاظ مقام و شخصیت وی در مورد اشعار ایشان صورت گرفته است ذیلاً آورده می شود که یکی از آنها همان شمع جمع است و بقیه پس از معرفی این کتاب از نظر خواهد گذشت.